

INTELECTUALI BĂNĂȚENI PE FRONTUL MARELUI RĂZBOI

*Maria Alexandra Pantea**

*Cuvinte cheie: război, front, intelectuali, români, autorități, memorii.
Keywords: war, front, intellectuals, Romanians, authorities, memoirs*

Intellectuals from Banat on the Front of the Great War.

(Abstract)

The outbreak of the conflict and the scale it took affected the Romanian society strongly, and the mourning covered the entire Banat. In this context, some intellectuals from Banat came to the front. They are the ones who lived the drama of the great war, being aware that the thousands of Romanians on the front are in the position to fight for a foreign cause. These intellectuals are those who, through the notes made on the battlefield, have made known the tragedy of the Romanian people, but also the drama of the great war. Interesting are some nuances highlighted by the testimonies of intellectuals like Peter Nemoianu, who in his memoirs speaks of the hardness and discipline of the Austrian front, but also of the hunger he suffered here and of the „Russian spirit” with which the prisoners were treated from the beginning, being accepted and tolerated. Publicist Cassian R. Munteanu, on the front, speaks of the drama of Romanians who have to fight for foreign interests, while Alexandru Țânțariu witnessed a special meeting on the front, being the one who had the opportunity to discuss in Debrecen with a group of Russian prisoners, among whom he also found Romanians from Bessarabia. The lines written by Caius Brediceanu are also enticing. Arrived on the Italian front, he speaks in his memoirs of a „diabolical night”, in which he could no longer distinguish the rustle of the Austro-Hungarian cannon from that of the bugs sent by the enemies. Due to the difficult situation facing the Romanian society, some intellectuals from Banat have come to fight on the side of the Entente, contributing to the organization of Romanian volunteer troops, such as Cassian Munteanu, but also Avram Imbroane and Sever Bocu. All this describes the drama of the Romanian society, a divided society, but which, due to the difficulties that arose during the war and the activities of its intellectuals, succeeded in gathering, defending its national ideal and forming a new state.

Declanșarea conflictului și amploarea pe care a luat-o au afectat puternic societatea românească, iar jalea a cuprins întreg Banatul. Mobilizarea generală din 1914 a fost o ultimă dovadă a loialității dinastice, marcând în același timp un nou început, ce va sta sub semnul realizării României Mari.

Printre cei mobilizați încă din 1914 găsim numeroși intelectuali români din Banat care s-au afirmat la începutul secolului, mai ales în urma intensificării politicii de maghiarizare. Pentru acești intelectuali războiul a fost o schimbare radicală în viața lor, unii nu s-au mai întors de pe front, iar alții, profund marcați de ce au trăit și văzut, s-au schimbat radical, s-au implicat în realizarea României Mari și s-au impus în diferite domenii. Acești intelectuali sunt cei care, prin însemnările făcute pe câmpul de luptă sau în anii care au urmat, ne ajută acum, după un secol, să înțelegem drama marelui război pentru societatea românească, o societate divizată, dar care avea o intelectualitate ce lupta pentru realizarea idealului național.

Războiul a afectat puternic familia Mocioni, cei trei fii ai lui Eugen Mocioni fiind mobilizați, în timp ce fetele s-au implicat într-o serie de evenimente caritabile, care aveau ca scop ajutorarea celor răniți. Imediat după izbucnirea conflictului, în vara anului 1914, printre cei mobilizați îi găsim pe Petru și Alexandru Mocioni. Petru era cel mai mare dintre fiii lui Eugen și avea studii universitare, fiind absolvent al Academiei Agricole. S-a dedicat agriculturii, dar a fost preocupat și de situația românilor bănățeni, fiind membru în Consiliul de administrație al băncii „Timișana”. În 31 iulie 1914 a plecat pe frontul rusesc, unde a fost încadrat ca „sublocotenent în rezervă al regimentului de dragoni Arhiducele Iosif”¹. În același timp, la Viena a fost înrolat și fratele său, Alexandru, care activa în corpul diplomatic din capitala monarhiei,

* Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad. E-mail: mariapantea82@gmail.com

¹ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Ed. Academiei, București (2015), 382.

fiind „secretar al legației austro-ungare din Beograd și Constantinopol”. A fost mobilizat în 1914 ca sublocotenent, an în care a fost și rănit. A urmat apoi internarea sa în spitalul din Viena, unde s-a refăcut, iar apoi a ajuns locotenent în rezervă, activând pe frontul rusesc. Pentru activitatea sa a fost decorat în 1915. Anul 1915 a adus însă și multă tristețe familiei, pentru că în 25 iunie Petru a murit lângă Lemberg, la vârsta de 30 de ani. Profesorul arădean Teodor Botiș, cel care l-a cunoscut, mărturisea: „În scurta sa viață a fost sprijinul tuturor intereselor noastre culturale, bisericești, politice și economice”. Din cauza proporțiilor pe care le-a luat conflictul, pe front a ajuns și cel mai mic dintre frați, Ionel Mocioni. Absolvent al Facultății de drept din Budapesta, după terminarea cursurilor a ajuns pe front în 10 aprilie 1916, în regimentul 1 de husari, activând ca stegar pe frontul din Bucovina și Galiția, iar în toamna anului 1918 s-a implicat în realizarea Marii Uniri², luând parte apoi și la tratativele de pace. În 1916 Alexandru Mocioni va ajunge la Sofia, unde a fost „translator pe lângă atașatul militar al Austro-Ungariei”³. În același timp pe surorile lor, Ecaterina și Eugenia, le găsim implicate în diferite acțiuni de ajutorare a răniților internați în spitalele militare.

Printre cei mobilizați încă din 1914 îl găsim și pe avocatul și jurnalistul bănățean Petru Nemoianu. A fost încorporat în regimentul 43 din Caransebeș. Ajuns pe frontul galițian, s-a confruntat direct cu inamicul, „adică cu muscalii”, constatând totodată că războiul era de-a dreptul „tragic”, pentru că armata era slab aprovizionată cu hrană, fapt ce a făcut ca foamea să ia proporții. Pe frontul galițian a activat ca ofițer. A fost martorul luptei de la Rohatyn, unde trupele austro-ungare au suferit pierderi mari, cea dintâi victimă fiind chiar comandantul regimentului, fapt ce a afectat desfășurarea evenimentelor. Apoi a fost martorul luptelor de la Chirov, unde trupele austro-ungare s-au confruntat și cu hrana insuficientă, dar și cu mizeria și păduchii. Potrivit celor mărturisite chiar de Petru Nemoianu, timp de o lună, cât a luptat la Chirov, regimentul său a primit o singură dată mâncare caldă, apoi a mai primit două conserve și câte un sac de cartofi pentru fiecare companie, fapt ce i-a determinat pe militari să ia cartofi dintr-un lan, lucru realizat și de ruși, realizându-se astfel un „armistițiu clandestin în preajma lanului de cartofi”⁴.

² *Ibidem*, 385.

³ Adina Czibula, O jumătate de secol la castel. Familia Mocioni de Căpâlnaș în *Momente din istoria lecturii publice*, Ed. Nigero, Arad (2015), 144.

⁴ P. Nemoianu, *Prizonier la ruși – rob la unguri*, Librăria Pavel Suru, București (1933), 43.

În toamna anului 1914 a fost martorul retragerii armatei austro-ungare la poalele Carpaților, lucru cauzat atât de neajunsurile materiale cu care se confruntau soldații din armata austro-ungară, cât mai ales unor acțiuni de hărțuire organizate de cazacii din armata rusească. Potrivit celor relatate de Petru Nemoianu, „cazacii se țineau mereu în călcâiul nostru. Cum ne observau, imediat descălecau de pe caii lor mărunței și iuți, montau două tunuri ușoare, plus câteva mitraliere și frontul era gata constituit”⁵.

Comandamentul armatei austro-ungare a decis a opri înaintarea trupelor rusești în timpul luptelor de la Novo-Sielo. Aici, în 13 noiembrie 1914, compania din care făcea parte și intelectualul bănățean a fost distrusă în mare parte de ruși, iar cei care au supraviețuit au ajuns prizonieri, printre aceștia fiind și Petru Nemoianu. Intelectualul bănățean relatează că în acel moment considera că pentru el a sosit un nou început și avea încredere în „viața nouă ce i-o deschidea întâmplarea din localitatea polească”.

Ca prizonier a ajuns împreună cu alți ofițeri la Chirov și a avut noroc, pentru că de acest grup s-a ocupat un stegar moldovean din Basarabia. De aici grupul de prizonieri din care făcea parte și Nemoianu a fost dus cu un tren de marfă spre Kiev, iar apoi a ajuns la Darnița, care era punctul de concentrare al prizonierilor luați din Galiția. De aici a plecat spre Siberia, ajungând în zilele dinaintea Crăciunului anului 1914 la Krasnojarsk, acolo unde s-a confruntat cu gerul siberian și a trăit doi ani din viața sa. Chiar dacă viața în lagăr a fost foarte dură, a reușit a se adapta și, după cum afirma, cu toate neajunsurile situația „nu-mi părea de nesuportat. Aceasta fiindcă în cutele ascunse ale inimii noastre nutream o mare speranță”. În lagăr a fost martorul tragediilor provocate de tifos, procentul cel mai mare de morți fiind din rândul doctorilor și soldaților. Ofițerii erau mai norocoși, pentru că aveau o alimentație puțin mai bună.

În lagăr liderul bănățean a fost un bun observator al politicii duse de marile puteri și citea ziarele maghiare, germane și rusești, iar din ianuarie 1916 a avut acces și la publicații în limba română, trimise de Liga Culturală. Era la curent cu deciziile luate de clasa politică românească. Interesant este că în paginile ziarului rusesc *Russkoe Slovo* din Moscova a descoperit personalitatea lui Ionel Brătianu, dar și modul în care acesta trata cu reprezentanții marilor puteri, apărând interesele românilor din monarhie. Vestea intrării României în război de partea

⁵ *Ibidem*, 46.

Antantei a fost primită cu multă speranță de românii din lagăr, fapt ce a făcut ca un grup de români, printre care era și Petru Nemoianu, să inițieze o adresă către comandantul lagărului, cerându-i eliberarea prizonierilor români pentru a lupta alături de armata rusească. În ziua următoare prizonierii români, escortați de soldați ruși, au părăsit lagărul, fapt ce îl va determina pe intelectualul bănățean să afirme: „pornim cu elan tineresc pe drumul învierii neamului nostru oropsit. Firește, nu bănuiam încă, cât de spinos, dar și cât de frumos va fi”⁶. În decembrie 1916 prizonierii, printre care se găsea și Petru Nemoianu, au ajuns la Darnița, localitate care a fost „ultima etapă, deși nu tocmai scurtă a prizonieratului nostru”⁷. Aici s-au mai înrolat alți prizonieri. Potrivit raportului întocmit de seniorul coloniei românești din Darnița erau 252 de ofițeri care erau pregătiți să lupte pentru realizarea României Mari.

Printre intelectualii bănățeni ajunși pe front îl găsim și pe poetul și publicistul Cassian R. Munteanu, care încă din 1911 s-a impus ca un apărător al drepturilor românilor, stabilind o serie de legături cu liderii de la București. În 1914, în momentul declanșării conflictului, activa ca redactor al ziarului *Românul* din Arad. A fost mobilizat încă din acest an și a ajuns pe frontul din Galiția, unde a fost camarad de regiment cu Petru Nemoianu. Impresionat de cele văzute, a scris mai multe articole, care au fost trimise și publicate în paginile ziarelor *Românul* și *Drapelul*. Sunt articole care prezintă tragedia de pe front, dar și eroismul și devotamentul soldaților români. Tot pe front a vorbit camarazilor de arme de intenția sa de a dezerta, dar și de situația dramatică a românilor care erau obligați a lupta în armata imperială pentru niște idealuri străine. Ca urmare a celor afirmate de intelectualul bănățean, mulți ostași au trecut în România. Rănit în 1915, s-a întors în Banat, dar aici a fost arestat de autorități, urmând a fi judecat de Curtea Marțială de la Timișoara pentru atitudinea sa filo-română. A reușit a evada și a trecut în România unde a ajuns în 25 iulie 1915. Aici a colaborat cu Nicolae Iorga, care l-a susținut și apreciat. A ajuns încă din 1915 secretar al Ligii Culturale și s-a interesat de soarta prizonierilor din Rusia. Meritele lui Cassian R. Munteanu în activitatea Ligii au fost descrise de Petru Nemoianu, care în memoriile sale menționează: „Abia pe la începutul anului 1916 am simțit că Liga Culturală a reușit să organizeze un serviciu de asistență sufletească

a prizonierilor români din Rusia și de care ne-am împărtășit și noi prin intermediul regretatului meu camarad de regiment, Casian Munteanu”⁸. Concomitent a colaborat cu cei din redacția ziarului *România Mare* și a trimis mai multe numere românilor din lagărele siberiene, ajutându-i astfel să cunoască realitatea de la București și să facă demersuri pentru a se elibera și înscrie în rândurile voluntarilor români. În 1916, după intrarea României în război, a intrat ca voluntar în armata română, dar a fost dezamăgit de înfrângerile suferite în toamna aceluiași an. Refugiat în Moldova, în 1917 a fost martorul luptelor de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

A fost implicat în luptele de la Mărășești, fiind repartizat la biroul de informații, trăind cu „sufletul în tranșee” și constatând că „Mărășeștii fu mormântul iluziilor germane”. În 1918 a trăit bucuria realizării Marii Unirii. Evenimentele în care a fost implicat Cassian Munteanu în anii războiului l-au determinat pe Camil Petrescu să afirme în 1919 că „înainte de toate a fost o figură a vieții naționale și un crâmpel din sufletul cel mare al neamului românesc”⁹.

Coriolan Băran, student la facultatea de drept din Budapesta, a fost mobilizat în 1914, fiind repartizat ca soldat al Regimentului 46 infanterie din Szeged, apoi a primit ordin a se prezenta la „partea sedentară a regimentului care era la Brașov”¹⁰, unde a urmat 6 săptămâni de instrucție, apoi școala de ofițeri de rezervă. Sărbătorile din decembrie 1914 l-au găsit pe frontul italian, „cu mâncare și băutură din abundență în mica localitate Ranziano”. În 1915 Coriolan Băran era în tranșeele din jurul localității Doberdo, fiind comandantul unui batalion și martorul unor lupte crâncene. După un schimb dur de focuri, care a durat 4 ore, au mai supraviețuit 41 de soldați din batalionul pe care-l comanda și care avea 1000 de soldați. Din cei 16 ofițeri au mai supraviețuit 3. Pe frontul italian Coriolan Băran a fost rănit, pentru că nu a luat măsurile de precauție, în momentul în care se făceau pregătirile pentru atac și trebuiau așezate mitralierele pe doline. Pansat de sanitarul Pop, a ajuns într-un spital militar din zonă, apoi a fost trimis la Budapesta pentru a se reface, fiind internat timp de 6 luni. Aici a luat contact cu lumea din afară și a fost vizitat de alți români care erau stabiliți în capitala Ungariei. În momentul internării era ofițer. După cele 6 luni a fost examinat din nou

⁸ *Ibidem*, 136.

⁹ Cassian R. Munteanu, *Bătălia de la Mărășești*, Ed. Facla, Timișoara (1977), 5.

¹⁰ Coriolan Băran, *Reprivire asupra vieții*, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad (2009), 97.

⁶ *Ibidem*, 148.

⁷ *Ibidem*, 157.

de o comisie de la Sibiu și, fiind considerat în cele din urmă „apt pentru serviciul militar auxiliar”, a fost trimis comandant militar la Spitalul de Cruce Roșie din Sâmbăta de Sus. Pentru că avea studii în domeniul dreptului i s-a propus a activa la Curtea Marțială de la Cluj ca judecător, dar datorită faptului că a apărut un dosar personal prin care era „suspect de neîncredere” Coriolan Băran a ajuns în ianuarie 1918 din nou pe frontul italian, în zona Tirolului. Aici l-a întâlnit pe generalul Gheorghe Domășneanu, un alt bănățean, care i-a promis că va ajunge într-o situație mai bună. După câteva zile a primit vacanță de studii timp de 3 luni și s-a reîntors la Budapesta, pentru a-și continua studiile. Înainte de expirarea celor trei luni a primit un ordin prin care era chemat la Trieste, fiind repartizat ca „ofițer de aprovizionare la spitalul de rezervă Bielitz”. În septembrie a primit din nou o vacanță de studii de trei luni și a ajuns iar la Budapesta, acolo unde a fost martorul unor evenimente care au marcat profund istoria.

Tot pe front a ajuns și publicistul bănățean Alexandru Țânțariu, care încă de la începutul secolului al XX-lea s-a implicat în viața culturală, dar și în problemele cu care se confruntau școala și biserica românilor. S-a remarcat ca un important publicist, activând din 1899 și în cadrul despărțământului Astei din Panciova. Este cel care, în cadrul activităților organizate de Astra, a ținut mai multe prelegeri prin care a apărat identitatea națională. În anii Primului Război Mondial a fost mobilizat, fiind, după cum mărturisea, „gloțăș în serviciul de pază din tabăra de prizonieri ruși din Debrețin”. Aici a cunoscut numeroși români care făceau parte din regimentele 43 și 61. Potrivit celor relatate chiar de Alexandru Țânțariu, „între ostași sunt mulți care luni de zile au petrecut în Galiția și Carpați, luând parte la luptele împotriva Rușilor. Acum, în urma rănilor primite nemaifiind capabili de a merge pe câmpul de luptă, fac serviciu în gardă aici în tabăra de prizonieri ruși”. Printre cei care făceau serviciul de gardă era și Alexandru Țânțariu, ocazie cu care a cunoscut și un grup de prizonieri români din Basarabia, care s-au plâns de situația în care erau românii de acolo ca urmare a punerii în practică a politicii de rusificare. Alexandru Țânțariu descrie întâlnirea cu basarabienii, pe fața cărora se citea durerea și tristețea, dar și bucuria că s-au întâlnit cu alți români, fiind convinși toți că marele dușman era Rusia și în acest război „trebuie să biruim pe Muscal”¹¹.

¹¹ *Calendarul P. N. R. din Ungaria*, anul IV (1916), Ed. Concordia, Arad, 104.

Un alt intelectual bănățean martor al evenimentelor tragice din anii 1914–1918 a fost Caius Brediceanu. Acesta relatează că a primit „speriat și mirat” vestea adusă de Valeriu Braniște, că moștenitorul tronului a fost asasinat la Sarajevo. A fost un moment în care Caius Brediceanu a „simțit că se răstoarnă toate principiile sale politice”¹². În 1 august era mobilizat, fiind „dezorientat politiceste”, dar crezând că România nu va mai merge alături de Puterile Centrale. Pentru Caius Brediceanu au urmat anii grei ai războiului. În acești ani a stat doar 3 zile în linia întâi de front, în rest a activat la bateria din Lugoj și la Pola, fiind profesor de echipaj la o școală militară și „comandant al trenului regimentar”. La Pola a activat până în toamna anului 1917. Aici a ajuns în contact cu liderii italieni, dar și cu militari cehi, sârbi și italieni care „făceau propagandă subversivă printre marinari” care primeau zilnic cele mai importante ziare din Italia și Franța. În iarna anului 1917–1918 a fost adus la bateria de la Lugoj. Anchetele organizate de autorități și arestarea unor lideri politici au făcut ca Brediceanu să fie calificat „suspect politic”, fiind trimis pe front. A ajuns pe frontul italian, fiind 3 zile în linia întâi. O noapte a dormit într-un bordei acoperit cu paie. Pentru Caius Brediceanu a fost o „noapte diabolică”, în care nu a mai putut deosebi bubuitul tunurilor austro-ungare de cel al obuzelor trimise de inamici. După această noapte a început, după cum mărturisește, „tratative cu comandantul regimentului”, care sub pretextul insuficienței sale pregătiri tehnice l-a îndepărtat după 3 zile de pe front, fiind mutat în dosul bateriei, iar apoi „comandant al trenului regimentar”, la o distanță de 6 kilometri de front, de unde în 15 iulie a asistat la ofensiva sângeroasă de pe întreg frontul italian, care a fost „o ultimă încercare de ofensivă zădarnică, ce a costat 150 000 de vieți omenești”. A urmat apoi descompunerea flotei și intrarea în stare de agonie a monarhiei. A fost martorul revoltei marinarilor din 26 octombrie, ce a avut un caracter bolșevic. Împreună cu subofițerul Virgil Seredan a organizat garda românească, lucru pe care l-au făcut și cehii și italienii. Pentru a evita alte conflicte a lansat o declarație în numele gărzii române, prin care a luat „asupra noastră serviciul de poliție al orașului”, fapt ce a favorizat preluarea zonei de italieni și alipirea acestui teritoriu Italiei. La sfârșitul războiului avea grad de căpitan.

Pe front a ajuns în 1915 și Cornel Groșoreanu, născut în 27 octombrie 1881 în Periam. La

¹² Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Legațiunea României, Viena (1935), 13.

începutul secolului s-a remarcat ca un important fruntaș bănățean. În 1911 l-a cunoscut pe Jaszi Ozskar, cu care a făcut cercetări în domeniul sociologiei¹³. Din 1913 a activat ca avocat în Lugoj. În august 1915 a ajuns pe frontul italian, făcând parte din Regimentul 21 artilerie de câmp. În 1915 a participat la bătălia de la Doberdo, apoi, după cum mărturisește, „fără întrerupere a făcut serviciu până la finele lui noiembrie 1918”¹⁴. În această perioadă 16 luni a fost în prima linie și a luat parte la cinci bătălii, fiind martorul unor victorii importante, dar și al marilor înfrângeri. În toamna anului 1918 a luat parte la bătălia de la Piave, pe care o considera „marea înfrângere” și apoi a asistat la prăbușirea frontului.

Un alt scriitor bănățean ajuns pe front a fost Damian Izverniceanu, născut la Ciclova Montană în 2 martie 1883. Este cel care a transpus amintirile sale în mai multe articole publicate în anii care au urmat în *Calendarul Românului*. Potrivit celor povestite de scriitor, la începutul conflictului a ajuns în Galiția, unde a descoperit lumea războiului, pentru că nu se vedeau decât coloane de fum ridicate din sate care erau arse de trupele rusești și nu se auzeau decât „răpăituri de pușcă și detunături de șarpante care făceau văzduhul să vuiască cumplit”. Tot în Galiția, după cum mărturisește, a „trăit multe nopți senine sub cerul albastru”, dar și „nopți întunecate ca iadul, cu furtuni pline de urgie”¹⁵. De pe frontul galițian a ajuns în Italia, pe platoul Doberdo, aproape de Isonzo, unde a fost martorul dezertării unor grupuri de români bănățeni, care au ajuns a lupta apoi în Legiunea Română.

Datorită situației în care erau românii la începutul secolului al XX-lea, unii intelectuali bănățeni au ajuns a lupta de partea Antantei, contribuind la organizarea trupelor de voluntari români, cum este cazul lui Cassian Munteanu, dar și al lui Avram Imbroane și Sever Bocu.

Avram Imbroane era născut în 1881 în Coștei. S-a remarcat la începutul secolului al XX-lea ca un important om politic. În momentul declanșării conflictului era în redacția ziarului *Drapelul* și a fost deranjat de atitudinea de „fidelitate” a majorității intelectualilor bănățeni, refuzând a sluji ca ziarist

cauza Austro-Ungariei, fapt ce l-a determinat să demisioneze și să plece în România. S-a stabilit la București și a colaborat cu Octavian Goga și cu alți intelectuali originari din Transilvania. În 1916, după intrarea României în război, Avram Imbroane s-a înrolat ca voluntar în grupul „Cernă”, condus de generalul bănățean Ion Dragalina. A participat la luptele de pe Valea Cernei și de la Sibiu. În noiembrie 1916 s-a refugiat la Iași. De aici a ajuns în Rusia, unde a activat în rândul voluntarilor.

Tot de partea Antantei a luptat și Sever Bocu, care din 1912 era în România. Imediat după declanșarea conflictului a pledat pentru intrarea României în război de partea Antantei, iar hotelul său de la Techirghiol a devenit punctul de întâlnire al unor importante personalități politice și diplomatice. În 1916, după intrarea României în război, s-a înrolat ca voluntar în armata română, fiind un apropiat al generalului Prezan, despre care avea să afirme că a fost un „excelent șef de oști, un director de conștiințe, de destine istorice”¹⁶. După înfrângerea armatei române a fost nevoit a se retrage în Moldova, unde la Iași a format Comitetul celor 12, care în numele refugiaților ardeleni a declarat în mod simbolic război Austro-Ungariei. Pentru aceasta membrii comitetului au fost condamnați de Viena la moarte. În aceeași perioadă s-a implicat și în organizarea legiunilor de voluntari care erau formate din prizonierii români din lagărele rusești. În 1918 a plecat spre Paris, unde a activat în rândurile Comitetului Național al Unității Române.

Toate acestea descriu drama societății românești, o societate divizată, dar care datorită greutăților ivite în anii războiului a reușit a se aduna și a-și apăra idealul național. Un rol important în acest scop a revenit intelectualității românești, care a știut a se folosi de contextul național și internațional pentru a se impune și a apăra interesul național, contribuind astfel la realizarea României Mari și apoi la recunoașterea internațională a acesteia.

¹³ Carmen Albert, Participarea la Marele Război, prilej de reconsiderare ideologică, în *Taină și Mărturisire*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Ed. Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș (2014), 421.

¹⁴ V. Leu, N. Bocșan, M. Bedecan, *Marele război în memoria bănățeană*, vol. III, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca (2015), 169.

¹⁵ *Ibidem*, 238.

¹⁶ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, Ed. Marineasa, Timișoara (2005), 178.

